

Donum Vitae — Dar Života

Rudolf BRAJIČIĆ

Za početak novog tisućljeća nova biblioteka centra za bioetiku »Donum vitae« nas je obdarila *Zbornikom simpozija** održanog s velikim uspjehom kojem je bilo nazočno oko 1700 slušatelja u Zagrebu, Opatiji i Splitu, u organizaciji Vijeća za obitelj HBK–e, uz suradnju Papine akademije za život u Rimu, s pet magistralnih tema o bio–filozofsko–teološkom problemu ljudskog embrija te o etičkim i pravnim posljedicama, koje slijede iz njegovog ontološkog bivstvovanja. Pristup je k problemu, dakle, holistički multidisciplinarnan.

Prvu temu (str. 15–66) pod naslovom *Biološka osnova identiteta i statusa ljudskog embrija* obradio je prof. dr. Angelo Serra SJ (Rim), profesor emeritus humane genetike na Medicinskom fakultetu

»A. Gemelli« u Rimu i prof. dr Roberto Colombo, profesor humane biologije na kat. sveučilištu »Sacro Cuore« u Milanu. Žele na strogo znanstven način na temelju novijih bioloških podataka pomoći da se odredi, kada ljudsko biće, tj. pojedinačan organizam ljudske vrste počinje postojati i kako se razvija. U tu svrhu obrađuju pojam života i njegovu analogijsku upotrebu. U najjednostavnijim živim bićima kao što su bakterije (modrozelenne alge i većina protista) jedna jedina ćelija predstavlja oblik njihova postojanja od reprodukcije do smrti. Višestanični pak organizam koji se spolno razmnožava započinje svoj životni ciklus kao *pojedinačan tj. individualan organizam* koji se samo *privremeno* sastoji od jedne jedine stanice zvane *zigota*, dobivene oplodnjom dvaju gameta. Oplodnja je početak životnog ciklusa. S njom počinje razdoblje razvoja zvanog embriogeneza, tijekom kojega od prvobitnog organizma (zigote) umnožavanjem i diferencijacijom imanentnim životnim snagama postupno nastaju ćelije i organi. Nema mjesta u tom embrionalnom razvoju tijekom prvih pet tjedana za bitno razlikovanje *genetičke individualnosti* od *razvojne individualnosti* u svrhu opravdanja neprihvatljive postavke o preimplantacijskom i perimplantacijskom razvoju (Grobstein, Ford). Individualnost je filozofski pojam koji je bitno nedjeljiv, a može poprimiti samo drugotne nebitne oznake, tako da se »genetička individualnost ni po čemu ne razlikuje od *razvojne osobnosti*« (str. 27). Nema mjesta ni za *pojam biološke individualnosti*, za razliku od nežive individualnosti, koja bi u procesu nastajanja živih bića bitno varirala (Jonas), jer su pojmovi kao mogućnosti ostvarenja vječni i bitno nepromjenljivi. Jedino tu može vladati neka analogija, koja ne dokida nepromjenljivost. Što se tiče

* VOLARIĆ–Mršić, Ana (ur.), Status ljudskog embrija, Zagreb: Filozofsko–teološki institut Družbe Isusove: Centar za bioetiku, 2001. — (Biblioteka Donum vitae; knj. 1).

bioloških procesa i njihovih stadija prema dijakroničnom i dinamičnom shvaćanju života svakog organizma, oni ne predstavljaju poteškoću suvremenoj biološkoj misli o stvarnom jedinstvu i kontinuitetu tih procesa.

Živi organizam je složen sustav, i to ne samo glede mnoštva bioloških i kemijskih elemenata nego posebno glede njegova ustroja na više razina, što se u razvoju zbiva dolaskom novih struktura i svojstava, kojih prije nije bilo. Pitanje kako i zašto dolazi do tog prijelaza dijeli redukcionista i holiste, prvi žele doznati što je moguće više na razini nižih razina, a drugi nastoje učiniti obratno. Autori ne zauzimaju obrambene stavove u toj stvari, nego ističu postojanje tako zvanih *morfo-genetskih polja* (T. Bover, A. Gurwitsch). Drugi model, takozvani *gradient polje*, potkrijepio je pojam morfogenetskog polja. Suvremeni razvojni biolozi ponovno su postali svjesni vrijednosti pojma gradijenta morfogenetskog polja. Pojam polja nedavno su otkrili i klinički genetičari. »Spomenuta polja jesu takozvana *sekundarna polja*«. *Primarno polje* jest cijeli embrio u tijeku brazdanja i kompukcije, prije stanične determinacije i determinacije embrionalne osi« (str. 37).

Time naši autori završavaju prvi dio svoga izlaganja. U drugom dijelu znanstveno potanko prikazuju glavne stadije procesa ljudskog zametka ili epigenezu embrija (izraz C. H. Widdingtona), posebice tijekom prvih petnaest dana nakon oplodnje, od zigote do blastociste, od blastociste do zametnog štita, od zametnog štita do fetusa, s posebnim osvrtom na njegovu genetičku regulaciju. Ništa ne pretpostavljaju niti što zaključuju nego samo iznose *nuda facta*, gole činjenice o nekim bitnim vidicima složenog biološkog procesa razvoja ljudskog bića. Tek poslije tih podataka izrađuju induktivnu analizu ili induktivnu analizu cijelog procesa epigeneze, pri čemu ustanovljuju tri njegova svojstva: usklađenost toga procesa, njegovu neprekinutnost i stupnjevitost. Ta tri svojstva potpuno udovoljavaju kriterijima, koje meta-biološko razmatranje traži za pojam »jedinke« (individua«), ovdje ljudske.

Autori su svjesni i poteškoća, koje se mogu iznijeti protiv njihove teze, zato u trećem dijelu svoga izlaganja daju odgovore na njih. Prvi prigovor: Embrio je u prvim stadijima svoga razvitka »nakupina odvojenih pojedinačnih stanica«. Odgovor: Prigovor protuslovi iznesenim biološkim činjenicama. Drugi prigovor: Istaknuta biologinja gospođa A. McLaren drži da je sve što se događa približno do 14 dana nakon oplodnje tek nužna priprema dvaju sustava za buduće potrebe embrija, tako da tek nakon 15 dana postoji prostorno određena jedinica, koja se može izravno razviti u fetus pa zametak kroz 14 dana ne naziva embrijom nego predembrijom. Odgovor: Oba spomenuta sustava (trofoblast i embrioblast) istodobno i kao cjelina (jedinstvo u različitosti) kreću vlastitim stazama po *prethodno* usklađenom programu. Treći prigovor koristi pojavu *monozigotnih blizanaca*, što bi trebalo značiti da zigota ima sposobnost da postane *dvjema pojedinkama*. To pak znači da je zigota nedeterminirani sustav, niti Marica niti Ivica nego mogućnost biti Ivica 1 i Ivica 2, a tada zigota nije točno određena pojedinka. Odgovor: Najprije postoji jedno ljudsko biće: Ivica. Zbog pogreške koja se dogodi između 4. i 7. dana nakon oplodnje uspostavi se nov i neovisan razvojni plan a time i početak novog života pa jedna nova pojedinka — Perica — započne svoj životni ciklus, tako da je Ivo stariji pet–šest dana od netom nastalog Perice. Četvrti prigovor: Život embrija

s majkom nuždan je uvjet da embrion bude osobna pojedinka, a taj započinje tek implantacijom. Odgovor: Dobro je poznato da suživot embrija s majkom započinje mnogo prije implantacije. Konačno ni *totipotencija* nije u suprotnosti s individualnošću embrija kao ni *odsutnost moždane funkcije*, jer za uzdržavanje početnog jedinstva i individualnosti, jamče unutrašnje zakonitosti razvoja zapisane u genu.

Drugo predavanje (str. 61–100) pod naslovom *Antropološki status ljudskog embrija* održao je prof. dr. Ramón Lucas Lucas, profesor antropologije na Gregoriani (Rim). Poslije biološkog uvida u ljudski embrion dolazi filozofska refleksija na temelju rezultata znanosti. Znanost može dokazati da je embrij od početka pravi ljudski organizam u stanju početnog životnog ciklusa i kao takav organska ljudska jedinka. Prisutnost pak duhovne duše, a time i ljudske osobe, ne može biti dokazana opažanjem ni jedne pokusne činjenice. Filozof postavlja pitanje u kojem je već sadržan i odgovor: Kako bi živ ljudski organizam, živa ljudska pojedinka mogla ujedno ne biti osoba? Ta što je osoba? Autor prihvaća Boecijevu definiciju osobe: *individualna supstancija razumske naravi*. Osoba je subjekt, supstancija, biće, koje postoji u samome sebi, koje pripada samome sebi a ne drugome, koje nije određene drugoga bića, nikakav akcidens. Vlastitosti koje čovjek posjeduje, funkcije koje obavlja, čini koje vrši ne postoje u sebi nego pretpostavljaju neki od njih različit subjekt od kojega oni proizlaze i po kojima je taj subjekt prepoznatljiv, inače neposredno po sebi nespoznatljiv. U tom svjetlu i u toj perspektivi supstancija osoba nije svediva na jukstaponirani zbroj vlastitosti ni na serijsku susljednost čina. Čovjek nije ni »snop fenomena« ni »skup čina«. Čovjek se razlikuje od svoga vlastitog činjenja. Naprotiv čovjek ne bi imao svoje jedinstvo u prostoru ni ostao sebi identičan u vremenu bez ujedinjujuće i trajne nepromjenljive vrsne supstancijalnosti. čovjekova tjelesnost je bitan čimbenik ljudske osobe. Reduciranje čovjeka na duh ista je zabluda kao reducirati ga na materiju. Zbog svega toga početna faza embriološkog razvoja ne može biti sasma biološka. »Embrij koji pripada ljudskoj biološkoj vrsti, a koji već od samog početka ne bi bio ljudski subjekt, to ne bi mogao postati ni naknadno bez protuslovlja vlastitom identitetu svoje biti« (str. 74). Postojanje egzistentne supstancije u potenciji je nonsens, koji se skriva u izrazu »postupne humanizacije«, jer je supstancija vrsno nepromjenljiva. Kao takva ona je individualna, a to će reći da je u sebi nedjeljiva ili jedinstvena i odijeljena od svega ostaloga. Ukoliko je jedinstvena, ona je neponovljiva. Sve su pojedinke neponovljive, jer su na jedinstven način dionice opće naravi i kao takve po sebi nezamjenjive s drugim i drugima nepriopćive. Kloniranjem se daje dio tjelesnosti pojedinke a ne njezina supstancija. Odbaciti ga ipak treba s više razloga: nitko ne može određivati drugom što bi on trebao biti (genetička autonomija), ne može se čovjeka upotrebljavati kao sredstvo za postizanje drugog čovjeka, protivno je također ljudskoj seksualnosti i prokreaciji. (Malo šaljivo: kloniralo bi se moglo etički izvesti, kad bi novi čovjek već postojao i kad bi dopustio da kloniranjem dođe na svijet. Ali bi u tom slučaju njegovo dopuštanje bilo neetično! Moja n.). Time je autor u izlaganju došao do onoga specifičnog što jednu individualnu supstanciju čini osobom, a to je njezina *razumnost*, koja je ontološke vrijednosti. Osobu čini osobom

»pripadanje, po naravi, racionalnoj ljudskoj vrsti, neovisno o zbiljskoj manifestaciji neke, značajke, djelovanja ili ponašanja« (str. 85).

Čovjek je čovjek, tj. razumno biće prije nego se očituje takvim ili prije nego počne djelovati, niti je više ili manje osoba, nego ili jest ili nije osoba, pa stoga nema *pre-persone*, *post-persone* ili *sub-persone*. Nitko ne postaje osobom nekim izvanjskim priznanjem njegove osobnosti. U racionalnosti (razumnosti) nalaze se »sve karakteristike i dimenzije, na kojima insistira suvremena antropologija kad govori o slobodi, projektu, pozivu, relaciji itd. jer je racionalnost korijen iz kojega ovi proizlaze i čije su oni manifestacije i drugotni čini« (str. 86). Racionalnost je otvorenost prema biću kao takvom i temelj je za transcendentne (skolastički transcendentalne) relacije i u tom smislu ona je relacijski entitet. Autor je naziva ontološkom ili esencijalnom relacijom. Budući da se osoba u razumnosti i slobodnim odlukama ontološki usavršuje, osoba je subjekt koji se razvija i sazrijeva u svojim ontološkim sposobnostima, čime se susljedno usavršuje i njezina relacionalnost prema drugima »ti« — i to ne samo prema drugim osobama, nego i prema životinjama i stvarima, npr. prema Globusu (moja napomena).

Iduća su tri predavanja brojem stranica znatno kraća, ali ne zato sadržajem manje bogata. Polazeći od znanstvenih podataka i filozofske refleksije o njima prethodnih dvaju autora prof. dr. Valentin Pozaić, profesor moralne teologije na Filozofsko-teološkom institutu Družbe Isusove u Zagrebu, profesor gost za pitanja bioetike na Gregorijani u Rimu, duhovni asistent Europske federacije katoličkih liječničkih društava (FEAMC), obrađuje temu *Ljudski embrij u svjetlu teološke antropologije* (101–120). Prva misao u njegovu teološkom razmišljanju jest to što je, prema Sv. Pismu, čovjek *Božja ikona*, slika Božja, jedino bogoliko biće na Zemlji. To je čovjekova teološka definicija, temelj sveukupne kršćanke antropologije, iz koje proizlaze bratstvo, jednakost i ravnopravnost pojedinaca i naroda, danih Bogom njihovim zajedničkim Ocem i uvirom u zajednički život s njim u vječnosti. U redu stvaranja čovjek je posljednji stvoren, ali ne kao najmanji nego kao svrha prethodno stvorenoga, kojemu je sve podređeno kao *mudrom* upravitelju svega, da sve usmjeruje na svoje dobro. Ne smećući s uma tu njegovu funkciju upravljanja svime, možemo reći da je biblijski izraz *slika Božja* ekvivalentan izrazu *homo sapiens*, kojim biologija izriče čovjeka. Biblijski izraz *slika Božja* izričući mudrost Božju upravo izriče i Božju osobnost, koja se konstituirala racionalnošću nadarenom za ljubav, u prvom redu za ljubav prema svome Stvoritelju, kojom treba da zahvati sve pojedinke, sve slike Božje i da je protegne i na sve Božje stvorove, da sve počiva, diše i živi u ljubavi, posvjedočenoj poniznim služenjem, kako to ljubav zna i kako joj najbolje pristaje. Tako antropocentrizam nalazi i zauzima svoje mjesto u teocentrizmu kao u konaturalnoj točki. Stoga čovjek–slika Božja ne može nikada biti sredstvo za neki drugi cilj, bio taj cilj politički, gospodarski, vjerski ili znanstveni. Ova dva posljednja cilja kao ciljevi postvaratelji čovjeka vuci su u ovčjoj koži. U biblijskom crtanju čovjekove veličine i njegove zasebnosti na Zemlji autor se časkom zadržava na njegovu iskonskom padu, kojim je ranjen ali nije iskrivljen, da bi ga opet izdigao u sjaju otkupljenja kao *hram Duha Svetoga*, tj. Božje ljubavi, što upućuje da čovjekov život shvaćamo darom odozgor i čuva od svake dihitomije, bilo od angelizacije bilo od materijalizacije čovjeka. Darujući čovjeku

svoga Duha Svetoga, čovjek na poseban način postaje svet, res sacra, što je već i po rađanju, a to znači nedodirljiv od drugih zlim činima; mržnjom, nepravdom, itd. Podarivši nam biblijski lik čovjeka, autor postavlja pitanje, postoji li čovjek na razini embrija. Budući da Biblija to pitanje izričito ne postavlja, upućeni smo na biologiju i filozofiju, koje su nam u prethodnom rekle svoju riječ. Ipak iz biblijskog čovjekova lika, ta riječ može biti još uvjerljivija, bilo pod negativnim bilo pod pozitivnim vidikom. Pod negativnim vidikom: embriju, slici Božjoj, dostojanstvo ljudske osobe i njezina ljudska prava ne mogu izvana pridoći bilo kakvom pove-ljom ljudskih prava. Pod pozitivnim vidikom: »biblijski ljudski Ja ima kao nužnu sastojnicu svoju tjelesnost. Stoga započinje biti kad započinje njegovo tijelo« (str. 113). No, iako Biblija ne govori izričito, kad započinje biti ljudski Ja, ona ipak prešutno sadrži misao da je zigotu njegov početak. Prorok Jeremija će reći: »Dode mi riječ Gospodnja: Prije nego što te oblikovah u majčinoj utrobi, ja te znadoh; prije nego što iz krila majčina izađe, ja te posvetih« (Jer 1, 4–5). Što bi drugo to značilo nego da je čovjekov Ja od Boga spoznatljiv i priznat prije njegova početka, u njegovu začetku i neprekinuto duž njegova cijeloga života. Pogotovo utjelovljeni Sin Božji, Isus, svjedoči da čovjekov Ja sjaji u embriju od njegova početka. Biblijskoj vjeri je nepodnosivo, da se je moglo sa začetim Sinom Božjim do sedmoga tjedna raspolagati npr. u znanstvene svrhe! Svoje biblijsko razmišljanje autor završava zaključkom: U Bibliji se vidi da je embrion osoba od početka naš bližnji (subrat u Gospodinu) i da je kao takav metar našeg ljudskog ponašanja prema njemu. Budući da je taj naš bližnji u utrobi svoje majke nemoćan, a, s druge strane danas ugrožen od »razbojnika«, znamo kakva nam je uloga: biti prema njemu milosrdni samaritanac. Autor završava svoje predavanje razrješenjem sudbine nerođenih ljudskih embrija/fetusa klasičnim teološkim rješenjima. Valja zahvaliti autoru za njegove teološke refleksije. Još u studentskim danima pitao sam se, zašto se u kršćanskom moralu ne spominje da je ubojstvo čovjeka općenito ubojstvo Božjeg djeteta, Božje slike. Trebalo je čekati žučljive rasprave o pobačaju da se ta činjenica stavi u »promet« u kršćanskom moralnom nauku kao nešto njemu svojstveno, čime se u pitanju ubojstva čovjeka kršćanski moral bitno razlikuje od naravne filozofske etike, ne dakako utoliko, ukoliko crkveno učiteljstvo usvaja datosti znanosti i zdrave filozofije o tom pitanju (*fides ecclesiastica*), nego ukoliko predlaže na vjeronanje objavljenu zloću ubojstva čovjeka kao Božje slike (*fides ob auctoritatem divinam*), kako lijepo raspravlja autor. Govoreći općenito čini mi se da se kršćanski moral u teologiji nalazi u istom položaju kao u dogmatici dva traktata *De Deo uno* i *De Deo trino*, od kojih prvi pripada i filozofiji (*theologia naturalis*). Tako bi trebalo podijeliti i kršćanski moral: *Etica naturae humanae* i *Etica naturae humanae elevatae in Christo*, od kojih prva pripada i filozofiji, ali se u teologiji dodatno osvjetljuje i svjetlom Objave. U drugom pak dijelu, u *Etica naturae humanae elevatae in Christo* došle bi obveze, koje niču iz milosti, iz sakramenata, iz vrhunarnih kreposti vjere, ufanja i ljubavi, iz otajstvenog Kristova tijela, relacije krštenika prema Crkvi, zajednici vjernika, Božjem kraljevstvu u svijetu, specifične zapovijedi Kristove, blaženstva. Ovo je samo usput nabačeno, samo zato da se upozori na jedan problem a ne da se razlučeno predloži neki plan o njegovu pojašnjenju. Htio bih samo upozoriti na potrebu bolje artikulacije kršćanskog morala u teološki su-

stav. Premalo je u kršćanskom moralu reći da je na križu na Golgoti ubijen nevin čovjek. Kršćanin je drugi Krist. Stoga, ako je za filozofsku etiku materijalni objekt čovjek kao takav, a formalni objekt *humanum* sa svim svojim bitnim odnosima, tada je za kršćansku etiku materijalni objekt drugi Krist kao takav pod vidikom svoga uzdignuća u Krista po milosti. U tom smislu posebno zahvalni Pozaiću za njegov kršćanski doprinos u formalnom smislu o statusu ljudskog embriona.

Profesor dr. Ivan Fuček, (Rim), umirovljeni redoviti profesor moralne teologije na Gregorijani, dobro poznat našim čitateljima po mnogobrojnim člancima iz moralne teologije, održao je na simpoziju predavanje pod naslovom: *Etički vidik statusa ljudskog embrija/fetusa*. To je prava Summula kršćanske etike o embriju/fetusu na temelju današnjeg stanja moderne biološke i genetičke znanosti sa svim mogućim slučajevima (kazusima) na tom području pa je stoga poznavanje sadržaja toga jedinstvenog članka na našem jeziku neophodno potrebno svim ispovjednicima, svim katoličkim ginekolozima, svim studentima teologije, svim katoličkim sabornicima, svim borcima za ljudski život od njegova početka, ako žele dobro svome »bližnjem« u majčinom krilu, svim katoličkim roditeljima za vrijeme trudnoće, da budu potaknuti u teškim slučajevima tražiti savjet od ispovjednika. U ovom kratkom prikazu je nemoguće iznijeti sve slučajeve koje autor rješava. Donosim samo opću etičku prosudbu za to područje i na nju nadovezujem barem imenično primjere na koje se ta prosudba pojedinačno odnosi ovisno od naravi slučaja. Temeljni etički kriterij čovjekova ponašanja sučelice ljudskom zametku glasi: »Neki je zahvat *dopusšten* ako pomaže zdravlju ili ozdravljenju zametka; ako pak zahvat *odmaže* tj. tvori rizik za ozdravljenje ili zdravlje, treba lučiti: ako je dotični rizik *proporcionalan* smije se dopustiti pod stanovitim uvjetima, ako bi neki još neiskusna lijek mogao spasiti zametak od sigurne smrti, ako je pak rizik *neproporcionalan*, ne smije se dopustiti, jer je smrt zametka vjerojatna ili neizbježna« (Str. 124). Bezopasne prenatalne dijagnoze u normalnim okolnostima su: eko-grafija, doppler, kardiografija, triplotest. Opasni načini dijagnoze su: rana amniocenteza između 16. i 18. tjedna trudnoće, biopsija takozvanih villi coriali, fetoskopija, cardocentesa ili funikulocentesa. Unutarmaternički *terapijski* pak zahvati bilo farmakološki bilo kirurški još se smatraju vrlo rizičnim pokusima. Što se tiče izvanmaterničkih zahvata: embriji običnim okom nevidljivi, spontano pobačeni mogu služiti kao materijal ultramikroskopskog istraživanja; pobačeni živi vidljivi embrij ne može biti pacijent za liječenje, a ima sva prava ljudske osobe; s pobačenim mrtvim embrijem postupa se kao lešom čovjeka. Vijeće ministara Europe zabranjuje čitav niz neželjenih devijacija u manipuliranju embrijem (str. 132–133). Općenito: nikakva svrha primjerice korist za znanost, čovječanstvo, društvo, ne može opadati *pokuse* na ljudskim embrijima ili fetusima živima, sposobnima za život ili ne, u majčinom krilu ili izvan njega.

Etički negativno se ocjenjuje: oplodnja *in vitro* (u staklu), projekt fuzije ljudskih i životinjskih fuzija; ljudski embrij u životinjskoj maternici; konstrukcija umjetnih maternica; rađanje ljudskih bića pomoću partenogeneze, klonacije, izbor djetetova spola. Pođimo dalje: Malformacije. Autor se zadržava na samo tri tipa: hermafroditi, sijamski blizanci, anancefali. Završno, autor se osvrće na namjerni pobačaj i donosi *izjavu Hrvatskog katoličkog liječničkog društva* od 13. ožujka 1999.,

kojom ga osuđuje, na eugenički (selektivni) pobačaj, na terapijski pobačaj i, napokon, na presadbu organa. Ukratko: U članku je obrađena visokostručno sva moderna, najnovija etička problematika vezana uz embrion/fetus.

To je vrlo dragocjen prilog suvremenoj kršćanskoj etici na hrvatskom jeziku.

Zadnju temu u Zborniku (str. 145–159) obradio je dr. iur. Carlo Casini (Firenza), predsjednik Talijanskog pokreta za život, član Europskog parlamenta, član Papinske akademije za život pod naslovom *Pravni status embrija*. Danas je postalo nužno odgovoriti s pravnog gledišta: tko ili što je ljudski začetak? U *Općoj deklaraciji* od 10. prosinca 1948. potvrđuje se jednako dostojanstvo i jednaka prava na život svim bićima koji pripadaju ljudskoj obitelji. Ta neodređena deklaracija dovela je do legalizacije pobačaja, a onda i svih zloupotreba embrija/fetusa u mnogim državama. U portugalskom i španjolskom pravu se određuje obveza države da štiti embrij. To je mutna formulacija, koja ostavlja mogućnost zlorabe embrija. Po tako formuliranoj odredbi postoji doduše obveza države da štiti embrion, ali ne i pravo embriona na zaštitu. Država mora štiti, npr., i šume kao nacionalno dobro, premda šume nemaju nikakvih prava, pa uz zaštitu države, mogu biti racionalno korištene. Nadalje: Neporecivi kriteriji prava, koji ne mogu biti pogaženi, a da se ne poništi sama bit prava, govore da zigota nije stvar nego čovjek. Prvi kriterij kaže da pravo ne stvara nego postojeće regulira. Postojeća zigota ima sve imanentne snage da se razvije u odraslog čovjeka. Drugi kriterij: Dva su temeljna pravna pojma, subjekt i objekt, Iz toga slijedi da se embrij ne može promatrati kao nešto između subjekta i objekta, kao neke vrste polu-čovjeka. Treći kriterij: Svi su ljudi jednaki u dostojanstvu i u pravima pa nitko ne može biti objekt drugoga.

Zigota je, po zdravoj filozofiji, osoba. Pravo joj mora priznati sva prava čovjeka. Četvrti kriterij: U slučaju različitih mišljenja o tome, je li zigota osoba, pravno je načelo: sve dok postoji nada u život, pa makar beznadna, čovjek se smatra živim. Ako to vrijedi za konac pravnog subjektiviteta, zašto to ne bi vrijedilo i za njegov početak? Četvrti kriterij: U pravu je osoba nositelj subjektivnih prava. Zato priznati embriju pravo na život i proglasiti ga osobom za pravo je potpuno jednaka stvar. Na osnovu tih pravnih postavki autor izlaže sadržaj pravnog statusa ljudskog embrija. Prvo pravo embrija je pravo na život. Ono je toliko bitno da se može smatrati drugim licem ljudskog dostojanstva. Embrij potom ima pravo na zdravlje i na fizički i psihološki identitet, koji isključuje iskrivljivanje odnosa očinstva i majčinstva. U nastavku iskrivljivanju odnosa očinstva i majčinstva autor s pravnog stajališta ukratko potvrđuje ono što nam je Ivan Fuček naširoko predstavio s etičkog stanovišta. Autor završava svoj prikaz s pravnim statusom ljudskog embrija u sadašnjem pozitivnom pravu s posebnim osvrtom na elemente u korist njegova priznavanja kao subjekta. Općenito se može reći: Velik dio sadašnjih europskih zakonodavstava o pobačaju i umjetnoj oplodnji u suprotnosti je onome što je autor u svom razmišljanju iznio. Nesvjesna proturječja, katkad zatamnjenje zdravog ljudskog rasuđivanja u tom zakonodavstvu, autor pripisuje određenom nemiru modernog čovjeka. Zato on te elemente autor opsežnije ne iznosi nego mu je prva i sva briga iznijeti pozitivna pravna određenja statusa embrija u zakonodavstvima. U tu svrhu ističe potvrdu biološke činjenice neprekidnog razvoja u trima preporukama Vijeća Evrope iz 1982, 1986, 1989. i u rezolucijama Evropskog parlamenta.

Zatim nas autor vodi cijelom jednom stranicom i po zakonodavstvima i presudama u evropskim državama pabirčeći te pozitivne elemente, da završi s tvrdnjom da bi jedna Deklaracija da je ljudski embrij subjekt jednak svakom drugom ljudskom biću bio velik uljuđeni napredak, jer *čitava teorija o ljudskim pravima pada u vodu, ako ne znamo tko je naslovnik tih prava, tj. tko je čovjek* (str. 159). Predavanjem dr. Fučeka Zbornik je završen, ostavljajući na čitatelja snažan dojam.

Nekoliko primjedbi o radovima u ovom Zborniku.

1. Predgovor Zborniku Ana Volarić Mršić, profesorica, završava ovako: »Ovaj Zbornik izlazi da svim ljubiteljima čovjeka progovori o misteriju čovjekova početka, prepuštajući slijed misli i zaključke samom čitatelju.« Nadam se da je time htjela reći da se slijed filozofskih misli i filozofskih i inih teoretskih zaključaka, koji se praktično protežu kroz cijeli Zbornik, čitatelju ne nameću nego predlažu i prepuštaju njegovu slobodnom odgovornom prihvatu, budući da se filozofski svjetonazori ne mogu *iskustveno* provjeriti. Nitko nema neposrednog iskustva duše, s kojom je dana osobnost. Nitko je nije vidio, nitko s njom razgovarao oči u oči. Zbog ograničena prostora u ovom prikazu ne mogu to dalje objašnjavati.
2. Budući da se filozofski svjetonazori ne mogu iskustveno provjeriti, u njih se vjeruje, dakako filozofskom vjerom ili na temelju svjedočanstva, koje nam vidljive stvari (zigota) daju na temelju svoje biti predstavljene znanstvenim podacima.
3. Ta se svjedočanstva mogu i pogrešno tumačiti, zato što svako tumačenje ima »svoje« dokaze, koje nije lako oboriti, tako da bi i protivnik uvidio njihovu ništavnost.
4. Stoga kad se o tajni početka ljudskoga života raspravlja, npr., na televiziji, zastupnici različitih mišljenja ustvari su zastupnici različitih svjetonazora, zastupnici različitih filozofskih vjera, blaže kazano, različitih filozofskih uvjerenja, pa su u tom smislu jednako vjernici, neovisno o tome, što je jedan kršćanin a drugi možda ateist. U tom raspravljanju kršćanin igra ulogu filozofa, a ne vjernika kršćanina, premda zna da Učiteljstvo Crkve drži njegove dokaze, da je uza nj. Svjesna toga jedna i druga strana vodit će dijalog u velikoj toleranciji poštivajući sugovornikovu slobodu, ali distancirajući se od njegova filozofskog Creda. Budući da se svađalaštvom pojmovi ne bi stre, nego se još više zamagljuju, iz raspravljanja ga treba isključiti.
5. Da bi se postigla što veća učinkovitost u dokazivanju kršćanina filozofa, koji se služi platonsko–aristotelovsko–skolastičkom filozofijom, dobro je pripaziti na neke sadržaje u »Zborniku«. Prvo, ne govoriti o metafizičkom pojmu osobe kao da je neposredno gleda, kad nije tako, nego je vidi u zigoti. Zigota kao vidljiv ljudski individuum ocrta osobu, tj. pojam osobe je ucrtan u zigotu. Time dajemo na znanje da mi skolastici smatramo da je *noumenon* u sebi nespoznatljiv, da ga spoznajemo po njegovu djelovanju i njegovim očitovanjima. No tvrdimo da on sigurno postoji. Dalje, time priznajemo da smo i mi skolastici idealisti, ali ne nižećući stvarnosti koju ideje intencionalno izriču. Istodobno maloprije iznesenim također priznajemo

da smo i mi donekle agnostici, tj. ukoliko o metafizičkom svijetu ostajemo bez osjetilnog iskustva, premda je u nama silna težnja za neposrednom spoznajom licem u lice toga svijeta. Ako sve to u našem govoru sa subesjednikom iz nas sja, postajemo mu mnogo bliži i razumljiviji. Inače se za nj gubimo u radikalnoj polupraznini svoje superiornosti, pogotovo ako svoje izlaganje zaodijevamo u visoke znanstvene šifre. Držim da je u prvom i drugom predavanju manjkalo spomenutog sjaja, no nema tragova o spomenutoj drugoj pogrešci.

6. Premda je teško odrediti narav biološke uzročnosti, ja ne bih govorio da je u prethodnom stadiju potencijalno slijedeći stadij ili stadiji niti da su slijedeći stadiji u prethodnim *in potentia* u aristotelovskom smislu. Radije bih se opredijelio za mišljenje da su slijedeći u prethodnim virtualno, ostajući u svim stadijima razvitka početni subjekt svojom biti sebi istovjetan. Ta radi se o homogenom evolutivnom živom procesu jednog individua.
7. Volio bih da su prva dva autora, osobito drugi, iznijeli svoje skolastičko filozofsko gledanje u kontekstu s novijim filozofijama i tako ga ojačali. Tako, npr., Heidegger kaže: Čovjek nije ono što jest, nego je ono, što treba da bude. Može li se to s etičkog područja prenijeti na ontološko i reći: Embriion nije ono što jest nego ono što treba da bude? Meni se čini da može, jer se etički red temelji na ontičkom. To je samo jedan primjerčić.
8. Govoreći općenito, neovisno o Zborniku, treba reći da stavljanje skolastike u kontekst s modernim filozofijama može skolastici biti korisno. Ja ću se ovdje osvrnuti na optužbu spomenutoga Heideggera, da je skolastika »zaboravila bitak« i da je čitava zapadna metafizika »metafizika biti«. A je li to istina? Profesor filozofije upita studenta, kako nastaju opći pojmovi, univerzalija? Student odgovori: »Tako da um pročita ono bitno u stvarima.« Profesor pak misli, kako mi je sam kazao, da nastaju apstrakcijom od pojedinačnosti pojedinih stvari. Treba potvrditi jedno i drugo mišljenje, a ja bih se zadržao na mišljenju studenta: Intellectus est *intus legere*, sposobnost je uma čitati ono *bitno* u stvarima, zajedničko mnogima ili pročitati bit bilo koje stvari. To znači da svaki opći pojam izriče bit stvari, ono bitno, čak i u akcidentima.

Sad počinje zbrka u upotrebi riječi »bit«. Kada kažem: stol je zelen — tada ne izričem bit stola, nego ono bitno što se tiče zelene boje, koja može biti na različitim stvarima i u različitim nijansama. Kada pak želim znati, što je bit stola, tada pitam, što je stol, tj. tragam za njegovom definicijom. Želim znati opći pojam o stolu, kojim se stol logički najprije shvaća (*primo concipitur*) i ujedno se tim pojmom razlikuje od svih drugih stvari. Tako pojmom »osjetilno–razumnog bića«, prije svih ostalih pojmova o čovjeku shvaćamo što je čovjek i tim istim pojmom čovjeka razlikujemo i od nerazumnog životinjskog svijeta i od čisto duhovnog svijeta.

Zašto navodim to razlikovanje pojma biti? Zato da pokažem da za sâm Bitak kažemo da je bit. To je slučaj u Bogu: Božja bit je sâm Bitak. To je najbolja definicija Boga, kojom ga kao prvim pojmom dohvaćamo i razlikujemo od svih ostalih bića. To pak znači da govoriti o biti Božjoj ne znači

ne govoriti o samom Bitku, kako bi htio Heidegger. Naprotiv, to znači o njemu govoriti na najautentičniji način. U tom svjetlu treba reći i za biti stvorova, za koje se kaže da su participacija Božje biti, dosljedno, da su ustvari participacija Božjeg Bitka, koji je Božja bit. Na taj je način svaki govor o bitima stvari u smislu definicije govor o bitku i kao takav on je egzistencijalan govor. Na što se, dakle, odnosi Heideggerov prigovor, da skolastika govori samo o bitima, a zanemaruje govor o bitku? Uostalom sam Heidegger otkriva egzistencijale bitka kroz bit stvari i kroz ljudsku narav, a njegova šutnja pred apsolutnim Bitkom znak je da završava u panteizmu kao i Kant, za što metafizika nije kriva.

Drugo je pitanje, je li skolastika toga svjesna, skolastika i neoskolastika, koja je poslije Drugog vatikanskog sabora prema pisanju Johannesa Hirschbergera utihnula? Za bolje posvješćenje rečenoga mislim da si neoskolastika mora bolje posvijestiti svoj aksiom: stvorena bića su sastavljena iz čina i mogućnosti (*ex actu et potentia componuntur*) te se u njima razlikuju bitak i bit (*esse et essentia*). Prije stvaranja, naime, i bitak stvorenih stvari je u mogućnosti da bude ozbiljen. Hoćemo li i za nj reći da je poslije stvaranja složen iz čina i mogućnosti? Ono, dakle, iz čina i biti kao mogućnosti treba razumjeti: Stvorena bića su bitak s granicom, koja je naznačena s biti, s esencijom kao granicom, pa je stvor ograničen bitak, dok je Bog neograničen bitak. Nadalje, skolastika–neoskolastika bi trebala biti više svjesna da je svjestan čovjekov bitak mnogo bogatiji svojstvima ili, sad možemo reći, egzistencijalima, nego što je sposobnost »moći se smijati«. Možemo govoriti o svjesnom bitku u vremenom svijetu, o bitku–kôd, o subitku, o bitku ispred sebe (o brizi, strahu), o bitku k smrti, dakako ne izronjenom iz ništa i upućenom u ništa nego rođenom participacijom samog Bitka, dakle, s određenom granicom, i upućenom u natpovremen svijet, u povjekovječen svijet, o onom blaženom bitku–kod, o blaženom subitku, o blaženom bitku–pred sobom, o bitku k beskonačnom blaženom trajanju. Ukratko, oslanjajući se na kontekst s nekim postskolastičkim filozofijama možemo nasuprot Danteovu Paklu filozofski ispjevanom u tim filozofijama (Sartre, Camus, donekle Heidegger) istim metodičkim nitima filozofski ispjevati Danteovo Čistilište (ovaj svijet) i Danteov Raj, onaj vrhuvijet.

9. Prevoditelji Antun Švajger, Ivan Šestak, Enco Radini tankočutnošću za hrvatski jezik i za sadržaj izvrsno su obavili svoj posao.